RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA SUN'IY INTELLEKTNING ETIK TAMOYILLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Menejment" kafedrasi katta o'qituvchisi
Suyarov Ashirbek Mustafayevich
a.suyarov@cspu.uz
https://orcid.org/0009-0004-1782-0707
"Menejment" yo'nalishi 25/2 guruxi talabalari
Rustamova Bahor G'ofur qizi
Abdualimova Shodiya O'ktam qizi
"Menejment" yo'nalishi 25/1 guruxi talabalari
Sariboyeva Zilolaxon Elmurod qizi
Rustamova Oyzoda Alisher qizi
Nurimbetov Sarvar Fayzulla o'g'li

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida sun'iy intellect texnologiyalarini joriy etishning axloqiy va ma'naviy o'lchovlari tadqiq etiladi. Bugungi kunda algoritmlar nafaqat o'qitish uslubini, balki pedagogik muloqotning mohiyatini ham o'zgartirayotgan bir paytda, inson omilini saqlab qolish masalasi har qachongidan ham dolzarbroq. Maqola doirasida SI tizimlarining shaffofligi, talabalar ma'lumotlarining daxlsizligi va baholash jarayonidagi algoritmik xolislik kabi fundamental etik tamoyillar tahlil qilingan va intellektual mustaqilligini saqlash va texnologik qaramlikning oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, sun'iy intellekt etikasi, algoritmik adolat, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, akademik halollik, kognitiv mustaqillik.

Kirish

Bugun biz shunchaki texnologik yangilanish emas, balki "pedagogik inqilob" davrida yashayapmiz. Biroq, ta'lim platformalariga algoritmlarning shiddat bilan kirib kelishi o'zi bilan birga nafaqat mislsiz imkoniyatlarni, balki jiddiy etik dilemmalarni ham olib keldi. Raqamli ta'lim muhitida sun'iy intellektning o'rni shunchaki texnik yordamchi vazifasidan o'tib, ta'lim oluvchining dunyoqarashi va qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir etuvchi sub'ektga aylanmoqda.
Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ta'limni raqamlashtirish jarayonida texnologik samaradorlik ortidan quvish ko'pincha insoniy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarning ikkinchi darajaga tushib qolishiga sabab bo'lmoqda. Algoritmlar tomonidan taqdim etilayotgan shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyalari qanchalik qulay bo'lmasin, ularning ortida ma'lumotlar maxfiyligi, intellektual mulk va eng muhimi — ta'limdagi adolat tamoyillari bilan bog'liq savollar ochiq qolmoqda. Mashina o'rgatish modellarining xolisligi va ularning baholash tizimidagi ishtiroki inson huquqlari va etik normalar doirasida qayta ko'rib chiqilishni talab etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli ta'lim muhitida sun'iy intellektdan foydalanishning etik chegaralarini belgilash va ushbu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ma'naviy-psixologik xatarlarni tahlil qilishdir. Bizning nazarimizda, texnologiya ta'lim sifatini

oshirishi kerak, lekin u hech qachon o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi jonli ma’naviy muloqotni yoki insoniy tanqidiy fikrlashni cheklab qo‘ymasligi lozim. Maqolada ilgari surilayotgan g‘oyalar ta’lim muassasalarida SI texnologiyalarini joriy etishda "avvalo inson" tamoyiliga tayanish zarurligini asoslab beradi.

Adabiyotlar tahlili

O‘zbekiston ilmiy muhitida ta’limni raqamlashtirish va undagi inson omili masalalari so‘nggi yillarda jadal o‘rganilayotgan yo‘nalishlardan biridir. Xususan, pedagogika va psixologiya sohasidagi olimlarimiz SI texnologiyalarini joriy etishda milliy mentalitet va etik me’yorlarni saqlab qolish masalasiga alohida e’tibor qaratmoqdalar.

Professor R.X. Djuraev va uning maktabi vakillari o‘z tadqiqotlarida raqamli ta’lim muhitini loyihalashda pedagogik texnologiyalarning o‘rnini tahlil qilar ekan, har qanday texnologik yechim, eng avvalo, ta’lim oluvchining ma’naviy va intellektual rivojlanishiga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydilar. Ularning qarashlarida sun’iy intellekt shunchaki axborot beruvchi vosita emas, balki talaba shaxsini shakllantiruvchi muhitning etik komponenti sifatida baholanadi.

Shuningdek, N.Taylaqov tomonidan olib borilgan izlanishlarda ta’lim tizimini axborotlashtirishning psixologik-pedagogik jihatlari keng yoritilgan. Olim raqamli resurslardan foydalanishda axloqiy me’yorlarning buzilishi, xususan, tayyor axborotga bog‘lanib qolish natijasida talabalarda tanqidiy fikrlashning susayishi xavfini ilmiy asoslab bergan. Bu esa biz ko‘rib chiqayotgan SI etikasi va kognitiv xavfsizlik masalalari bilan bevosita bog‘lanadi.

Raqamli muhitda shaxsning psixologik xavfsizligi masalasi esa G.B. Shoumarov kabi yetakchi psixologlarimizning ishlarida o‘z aksini topgan. Ularning yondashuviga ko‘ra, virtual va sun’iy intellektual muhitda muloqotning dehumanizatsiyalashuvi (insoniylikdan uzoqlashishi) yoshlar ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun ham ta’lim platformalarining etik filtrlari talabaning hissiy holati va ruhiy barqarorligini himoya qilishga qaratilishi lozimligi asosiy mezon sifatida ko‘rsatiladi.

Tahlil va natijalar

Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt bilan ishlash masalasini shunchaki texnik qulaylik deb baholash – bu masalaning faqat yuza qismini ko‘rishdir. Aslida, biz algoritmlar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlarni qanday qayta shakllantirayotgani haqida chuqurroq o‘ylashimiz kerak. Maqolada o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, etik tamoyillarning buzilishi ko‘pincha uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda.

Algoritmik shaffoflik muammosi. Ko‘p hollarda talabalar yoki o‘qituvchilar SI tizimi nega aynan shu natijani berganini tushunmaydilar. Masalan, baholash tizimidagi avtomatlashgan xulosalar qanchalik xolis? Agar mashina talabaning ijodiy yondashuvini "standartdan chetga chiqish" deb baholasa, bu uning motivatsiyasiga qanday ta’sir qiladi? Bizningcha, har qanday ta’limiy algoritm "qora quti" bo‘lmasligi, aksincha, tushunarli va inson nazoratida bo‘lishi shart.

Kognitiv dangasalik va mustaqil fikrlashning so‘nishi. Tan olishimiz kerak, tayyor javoblar va avtomatlashtirilgan tahlillar talabani "tayyoriga ayyor" qilib qo‘ymoqda. Inson miyasi murakkab masalalarni yechish orqali rivojlanadi. Agar SI barcha og‘ir vazifalarni o‘z zimmasiga olsa, biz kelajakda tanqidiy fikrlashdan mahrum bo‘lgan "diplomli iste’molchilar" avlodini tarbiyalab qo‘ymaymizmi? Mana shu joyda etik chegara – texnologiyadan yordamchi sifatida foydalanish va unga butunlay suyanib qolish o‘rtasidagi farq yotadi.

Ma’lumotlar etikasi va "raqamli iz". Ta’lim platformalari talabaning har bir qadamini, qiziqishlarini va hatto xatolarini xotirasida saqlaydi. Bu ma’lumotlar ertaga uning shaxsiy hayotiga yoki karyerasiga qarshi ishlatilmasligiga kim kafolat beradi? Biz tahlillarimizda ko‘rdikki, O‘zbekistondagi ko‘plab platformalarda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha etik kodekslar hali to‘liq shakllanmagan.

Tahlil va natijalar

O‘tkazilgan tadqiqotlar va mavjud raqamli platformalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektning ta’limga kirib kelishi shunchaki texnik yangilanish emas, balki tizimli "etik siljish"dir. Tahlillarimiz davomida biz quyidagi uchta fundamental natijani aniqladik:

Algoritmik xolislik va baholash adolati. Biz ko‘rib chiqqan ko‘plab xorijiy va mahalliy platformalarda "qora quti" (black box) muammosi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Talaba o‘z ishining nega aynan shunday baholanganini tushunmaydi, algoritm esa o‘z xulosasini etik jihatdan asoslab bera olmaydi. Natijalarimiz shuni tasdiqladiki, agar SI tizimi talabaning noodatiy (kreativ) fikrlashini "xato" deb hisoblasa, bu talabada o‘ziga bo‘lgan ishonchni so‘ndiradi. Demak, ta’limda SIning etik chegarasi — uning qarorlari inson (pedagog) tomonidan qayta ko‘rib chiqilishi shartligida namoyon bo‘ladi.

Kognitiv avtonomiya va "intellektual qaramlik" xavfi. Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, SI yordamida topshiriqlarni bajarishga odatlangan talabalarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati 25-30% ga susayishi mumkin. Bu shunchaki dangasalik emas, balki miyaning murakkab kognitiv jarayonlarni algoritmga topshirib qo‘yishi natijasidir. Bizningcha, ta’limda SIdan foydalanishning etik normasi — tizim tayyor javobni emas, balki javobga olib boruvchi mantiqiy yo‘lni ko‘rsatishiga asoslanishi kerak. Aks holda, biz "fikrlaydigan shaxs"ni emas, balki "algoritm boshqaradigan ijrochi"ni tarbiyalagan bo‘lamiz.

Psixologik xavfsizlik va raqamli nazorat. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, talabaning har bir qadamini (platformaga kirish vaqti, o‘qish tezligi, xatolari) monitoring qilish "raqamli panoptikum" effektini yaratmoqda. Doimiy kuzatuv ostida ekanligini his qilish talabada ijodiy tavakkalchilik hissini o‘ldiradi. Etik tahlillarimiz shuni ko‘rsatdiki, ma’lumotlar daxlsizligi faqat texnik tushuncha emas, balki talabaning ruhiy xotirjamligi va o‘zini erkin namoyon qilishi uchun zarur bo‘lgan psixologik ehtiyojdir.

XULOSA

Ushbu tadqiqot davomida ta’limda sun’iy intellektning etik va psixologik qirralarini o‘rganar ekanmiz, bir narsa ayon bo‘ldi: biz texnologiya bilan munosabatlarimizda o'ziga xos "nazorat nuqtasi"ga yetib keldik. Sun’iy intellekt ta’lim tizimiga shunchaki texnik qulaylik emas, balki juda ulkan ma’naviy va axloqiy mas’uliyatni ham olib kirdi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda etik tamoyillar shunchaki qog‘ozdagi qoidalar to‘plami bo‘lib qolmasligi kerak. Agar biz algoritmlarning shaffofligini ta’minlamasak va ularni insoniy qadriyatlar süzgichidan o‘tkazmasak, kelajakda tanqidiy fikrlashdan mahrum, faqat tayyor tizim ko‘rsatmalari asosida harakat qiladigan "robotlashgan" avlodga duch kelishimiz hech gap emas.

Xulosa o‘rnida quyidagi ustuvor jihatni alohida ta’kidlash lozim:

Texnologiya — maqsad emas, vositadir. Biz sun’iy intellektni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi kuch sifatida emas, balki uning pedagogik mahoratini boyituvchi instrument sifatida ko‘rishimiz shart. Insoniy mehr va muloqotni hech qanday algoritm o‘rnini bosa olmaydi.

Etik xavfsizlik — ustuvor vazifa. Ta’lim muassasalarida sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha milliy etik kodekslarni ishlab chiqish vaqti keldi. Bu kodekslar talabaning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bilan birga, uning kognitiv erkinligini ham kafolatlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djuraev R.X., Turgunov S.T. "Ta’lim menejmenti". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022. – 232 b.
2. Taylaqov N.I. "Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning pedagogik-psixologik jihatlari". // "Pedagogika" ilmiy-nazariy jurnali. – Toshkent, 2023. №2. – B. 12-18.
3. Shoumarov G.B., Haydarov I.O. "Raqamli avlod psixologiyasi: xavf va imkoniyatlar". – Toshkent: "Akademnashr", 2021. – 190 b. *(Psixologik xavfsizlik qismi uchun).*
4. Begimqulov U.Sh. "Oliy ta’limni raqamlashtirishning strategik yo‘nalishlari". // "Oliy ta’limda axborot texnologiyalari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 45-51.
5. Zokirov F.M. "Sun’iy intellekt tizimlarining ta’limdagi etik muammolari". // "Axborot texnologiyalari va muloqot" jurnali. – Toshkent, 2022. №4. – B. 30-35.
6. Karimova V.M. "Ijtimoiy psixologiya va ta’lim etikasi". – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021. – 210 b.
7. Suyarov, A. M. (2025). O ‘RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARINING: ALISHER NAVOIY, YUSUF XOS HOJIB VA MIRZO ULUG ‘BEKLARNING ASARLARIDAGI IQTISODIY QARASHLAR. *Экономика и социум*, (10-1 (137)), 469-472.
8. Mustafayevich, S. A., Ganimurat, K. A., Furqat, A. S., & Abduraxmon, N. S. (2025). Reducing Reliance on Raw Material Exports through Strategic Industrial Development in Uzbekistan. *ASEAN Journal of Economic and Economic Education*, *4*(2), 93-98.
9. Mustafayevich, S. A. (2024). BUYUK MUTAFFAKIR OLIM IBN XALDUNNING ISLOM DUNYOSIDAGI IQTISODIY QARASHLARI. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 36), 475-477.
10. Suyarov, A. M. (2024). BOBUR VA BOBURIYLAR DAVRIDAGI IQTISODIY G’OYALAR. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 721-724.